

مطالعه تطبیقی شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) و مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲)

جلیل دارا

دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

j.dara@modares.ac.ir

ابراهیم مسلمی آریمی (نویسنده مسئول)

دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

e.moslemi@modares.ac.ir

قابل انتشار در دوره ۲۵، شماره ۶۷ (پاییز ۱۴۰۵) نشریه پژوهش‌های حقوقی

چکیده

شرایط کاندیداتوری در انتخابات از کلیدی‌ترین مؤلفه‌ها در نظام‌های انتخاباتی است. این مقاله با اتکا به روش مطالعه تطبیقی و بر مبنای متون دست اول حقوقی، کوشیده است تا به این پرسش پاسخ دهد که شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۳۰۴ و قانون انتخابات ۱۴۰۲ چه شباهت‌ها، تفاوت‌ها، مزیت‌ها و کاستی‌هایی نسبت به هم دارند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد این دو قانون از لحاظ کیفی-ذهنی بودن برخی شرایط، تعیین برخی شرایط اعتقادی و مذهبی، تعیین شرط تابعیت و... دارای شباهت، و از لحاظ مضیق یا موسع بودن نسبت به مسلمانی، اهمیت دادن یا ندادن به بازتولید نظام سیاسی، محدود یا گسترده بودن دامنه انتخاب‌ناپذیری و... دارای تفاوت هستند. شرایط مندرج در قانون انتخابات ۱۳۰۴ از لحاظ عینیت، گشوده بودن در قبال گرایش‌های سیاسی گوناگون و مفید و مختصر و موجز بودن دارای مزیت و از لحاظ کیفی-ذهنی بودن برخی بندهای آن دچار کاستی است و از سوی دیگر، شرایط مندرج در قانون انتخابات ۱۴۰۲ از لحاظ تعیین دقیق دایره‌ی محرومان از حق انتخاب شدن و توجه به معیارهای دانشی و تجربه کاری دارای مزیت و از لحاظ وجود پرتعداد شرایط کیفی-ذهنی و تعیین شرایط سختگیرانه برای بازتولید نظام سیاسی مستقر دچار کاستی است. نتایج نشان می‌دهد شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مشروطه نسبت به عصر خود، شرایطی مترقی محسوب می‌شد و در مجموع از لحاظ محدود بودن شرایط کیفی-ذهنی بر قانون کنونی برتری داشت. رهنمود این مقاله آن است که قانونگذاران ضمن تقویت چهره اخلاقی و عقلانی دین، شرایط کیفی-ذهنی را نیز تا حد امکان شفاف و عینی نمایند.

واژه‌های کلیدی: انتخابات، انتخابات مجلس شورای اسلامی، انتخابات مجلس شورای ملی، قانون انتخابات، شرایط کاندیداتوری

در عصر معاصر که دموکراسی یا مردمسالاری به یک ارزش جهان‌شمول تبدیل شده‌است، هر نظام سیاسی که ادعای مردمسالاری داشته‌باشد ناگزیر است نهاد انتخابات را به رسمیت شناخته و آن را برپا دارد. عصاره هر نظام سیاسی مردمسالار و یا مدعی مردمسالاری در قوانین انتخاباتی آن جلوه‌گر است. نظام‌های سیاسی معمولاً می‌کوشند تا خود را از طریق قوانین انتخاباتی بازتولید کنند و در عین حال بهترین خروجی را داشته‌باشند، زیرا برگزیدگان انتخاباتی به عنوان ویتترین یک نظام سیاسی شناخته‌می‌شوند و بنابراین نظام‌های سیاسی تلاش می‌کنند با تعبیه‌ی سازوکارهایی در فرایند انتخابات، شایسته‌گزینی (متناسب با فهم و ادراک خود از شایستگی) را نیز محقق سازند. این نگاه در کلام رهبران جمهوری اسلامی نیز به چشم می‌خورد و امام خمینی(ره) از نمایندگان مجلس شورای اسلامی به عصاره فضائل ملت تعبیر می‌کند.^۱

از زمان تأسیس نهاد انتخابات در ایران (سال ۱۲۸۵ خورشیدی) تاکنون بیش از ۱۱۵ سال گذشته‌است. در این مدت با وجود طی کردن فراز و فرودهای بسیار همچنان تا نظام انتخاباتی مطلوب فاصله زیادی داریم. یکی از کاستی‌ها به شرایط قانونی کاندیداتوری مربوط می‌شود. در این مدت، یک انقلاب تاریخی در سال ۱۳۵۷ نیز رخ داده‌است و انتظار می‌رفت تا نهاد انتخابات نیز به لحاظ کیفی جهشی انقلابی نسبت به پیش از انقلاب پیدا کند. بر این اساس، انجام مطالعه‌ای تطبیقی میان شرایط قانونی کاندیداتوری انتخابات پارلمان، پیش و پس از انقلاب اهمیت بسیار زیادی در ارزیابی تحولات این حوزه در کشورمان دارد. از این رو در این مقاله آخرین نسخه تدوین شده قانون انتخابات مجلس شورای ملی پیش از انقلاب اسلامی (۱۳۰۴) و آخرین نسخه تدوین شده قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی پس از انقلاب (۱۴۰۲) را ملاک قرار داده و به مطالعه تطبیقی آنها پرداخته‌ایم.

در این تحقیق در صدد پاسخ دادن به این سؤالیم که «شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی و قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی چگونه صورتبندی شده و این صورتبندی چه پیامدهایی را به دنبال داشته‌است؟» فرضیه تحقیق آن است که «شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات پس از انقلاب اسلامی در ادامه خط روند شرایط کاندیداتوری در قانون پیش از انقلاب است و در عین حال به دلیل تفاوت مبنای نظری دو نظام سیاسی، برخی تفاوت‌های ماهوی نیز وجود دارد.»

۱ - پیشینه پژوهش

آیت مولائی و مهدی معنوی (۱۳۹۸) در مقاله مشترک خود به بررسی آسیب‌های اصلی مترتب بر نظام انتخاباتی مجلس‌های قانونگذاری ایران و افغانستان (پیش از سقوط نظام جمهوری) پرداخته‌اند. یافته این پژوهش آن است که آسیب اصلی نظام انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران وجود شرایط ذهنی در شرایط کاندیداتوری نامزدها و آسیب اصلی نظام انتخاباتی ولسی جرگه افغانستان فقدان توجه به توانمندی‌های دانشی و تحصیلی است.

^۱ سید روح‌الله خمینی، صحیفه نور جلد ۱۲، (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹)، ۳۴۵.

اسدالله یاورى (۱۳۹۶)، محمدجواد رضائى زاده و محسن داورى (۱۳۹۵) در مقاله‌هاى خود و سجاد قليچ‌پور (۱۳۹۸) در پايان‌نامه کارشناسى ارشد خود به بررسى و تحليل آسيب‌شناسانه شرايط کانديداتورى در انتخابات مجلس شوراى اسلامى پرداخته‌اند.

جواد اطاعت (۱۳۸۵) و سيد محمد هاشمى و مهدى مختارى (۱۳۹۰) در مقاله‌هاى خود و مجيد سائلى کرده‌ده (۱۳۷۹) در کتاب خود به بازخوانى تحليلى و آسيب‌شناسانه سير تحولات قوانين و نظام انتخاباتى مشروطه پرداخته‌اند.

بررسى پيشينه تحقيق حاكى از آن است كه تاكنون پژوهشى در راستاى بررسى تطبيقى شرايط کانديداتورى در انتخابات مجلس پيش و پس از انقلاب اسلامى صورت نگرفته‌است و انجام تحقيقى با اين موضوع با توجه به گذشت بيش از ۱۱۵ سال از تاسيس نهاد انتخابات مجلس در کشور ضرورت دارد.

۲ - روش تحقيق

روش تحقيق مقاله روش مطالعه تطبيقى و بر مبنای متون دست اول حقوقى به‌ويژه قانون انتخابات مجلس شوراى مى (مصوب ۱۳۰۴) و قانون انتخابات مجلس شوراى اسلامى (مصوب ۱۴۰۲) است.

۳ - مبنای تعيين شرايط کانديداتورى در انتخابات مجلس شوراى مى و انتخابات مجلس شوراى اسلامى

استقرار نظام مشروطه و نظام جمهورى اسلامى از نقاط عطف تاريخ ايران محسوب مى‌شوند. گرچه اين دو نظام سياسى و نظام‌هاى انتخاباتى‌شان داراى اشتراكات بسيارى در مبنای هستند، اما تفاوت‌هاى مهمى نيز دارند. پرسش اصلى آن است كه در نظام انتخابات پادشاهى مشروطه (۱۳۵۷-۱۲۸۵) چه كسانى صلاحيت نمايندگى مجلس را داشتند و در نظام جمهورى اسلامى (۱۳۵۷ تاكنون) چه كسانى صلاحيت نمايندگى مجلس را دارند؟ هر دو نظام سياسى به مبنای دينى توجه داشته‌اند، اما نوع نگرش در اين دو نظام متفاوت است. به نظر مى‌رسد مهم‌ترين تفاوت مبنایى در تعيين شرايط کانديداتورى مربوط به نظريه دينى حاکم بر اين دو نظام است.

نظام مشروطه پادشاهى بر مبنای نظريه «اذن و نظارت فقها» و نظام جمهورى اسلامى بر مبنای نظريه «ولايت فقيه» بنا شده‌اند. اصل دوم متمم قانون اساسى مشروطه اشعار مى‌دارد مجلس شوراى مى «بايد در هيچ عصرى از اعصار، مواد قانونيه آن مخالفتى با قواعد مقدسه‌ى اسلام و قوانين موضوعه حضرت خيرالانام صلى الله عليه و آله و سلم نداشته‌باشد و معين است كه تشخيص مخالفت قوانين موضوعه با قواعد اسلاميه بر عهده‌ى علمای اعلام ادام‌الله برکات وجودهم بوده و هست، لهذا رسماً مقرر است در هر عصرى از اعصار هيئتى كه كم‌تر از پنج نفر نباشد از مجتهدين و فقهای متدینين كه مطلع از مقتضيات زمان هم باشند... معرفى به مجلس شوراى مى بنمايند... تا موادى كه در مجلسين عنوان مى‌شود به دقت مذاكره و غوررسى نموده هريك از آن مواد معنونه كه مخالفت با قواعد مقدسه اسلام داشته‌باشد طرح و رد نمايند كه عنوان قانونيت پيدا نكند...»

در مقابل، نظام جمهوری اسلامی بر مبنای نظریه ولایت فقیه بنا نهاده شده است. اصل پنجم قانون اساسی می‌گوید «در زمان غیبت حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)، در جمهوری اسلامی ایران ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است که طبق اصل یکصد و هفتم عهده‌دار آن می‌گردد.» ولایت فقیه بر اساس قانون اساسی دارای اختیارات و مسئولیت‌های گسترده‌ای است، ضمن آنکه بنا بر مصلحت اجازه صدور احکام حکومتی را نیز دارد.^۲ بر اساس نظریه ولایت مطلقه فقیه، ولایت بالاصاله حق خداوند است و احدی بدون اذن او حق ولایت ندارد. هر حکومتی بدون اذن شرعی نامشروع و طاغوت است. بر مبنای نگرش امام خمینی (ره) هر چند ولایت فقیه از موضوعاتی است که تصورش موجب تصدیق بوده و چندان به برهان احتیاج ندارد اما دلایل عقلی و نقلی متعدد نشان می‌دهد ولایت جامعه اسلامی در زمان غیبت از سوی شارع مقدس به فقیهان عادل پارسا تفویض شده است و هر گاه یک فقیه عادل توانست حکومت اسلامی را تأسیس کند بر همه مردم و حتی دیگر فقها لازم است که از وی پیروی کنند. چنین فقهی چون نایب امام زمان (عج) است همه اختیارات پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) را در امر حکومت داراست و این‌گونه نیست که اختیارات وی در دایره محدودی باشد بلکه او صاحب ولایت مطلقه است.^۳

مبانی نظری مشروطه و جمهوری اسلامی پیامدهایی را در تعیین شرایط کاندیداتوری در انتخابات مجلس به دنبال دارد که در جدول زیر به آنها اشاره می‌کنیم.

پیامدهای ناشی از مبانی نظری نظام مشروطه و جمهوری اسلامی بر تعیین شرایط کاندیداتوری		
ردیف	نظام مشروطه	نظام جمهوری اسلامی
۱	به مثابه امری عرفی و بشری ^۴	به مثابه امر مقدس و الهی ^۵
۲	معطوف به جامعه‌ی مسلمانان ^۶	معطوف به جامعه‌ی اسلامی ^۷
۴	به مثابه دفع افسد به فاسد ^۸	به مثابه امر ولایی و مقدس ^۹
۵	در حیطة منطقة الفراغ ^{۱۰}	در حیطة اعتقادات ^{۱۱}

^۲ اصل‌های ۵، ۵۷، ۱۰۷ و ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

^۳ سید روح‌الله خمینی، ولایت فقیه (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۱)، ۹، ۲۳-۲۰، ۵۰-۴۷ و ۱۲۵-۵۹. همچنین: سید روح‌الله خمینی، صحیفه نور جلد ۲۰ (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹)، ۴۵۲-۴۵۱.

^۴ لایحه‌ی هیئت علمیه نجف اشرف با تأیید آخوند خراسانی: ذی‌حجه ۱۳۲۷ هـ.ق.

^۵ مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

^۶ شیخ محمدحسن نائینی، تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، یا حکومت از نظر اسلام (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۰)، ۷۹-۷۸.

^۷ مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

^۸ شیخ محمدحسن نائینی، تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، یا حکومت از نظر اسلام (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۰)، ۴۸.

^۹ مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

^{۱۰} لایحه‌ی هیئت علمیه نجف اشرف با تأیید آخوند خراسانی: ذی‌حجه ۱۳۲۷ هـ.ق.

^{۱۱} مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

۴ - نگاهی بر قانون های انتخابات مجلس شورای ملی و مجلس شورای اسلامی

در ابتدا لازم است نگاهی بر این دو قانون، محتوا، سیر تحول و تطور آنها داشته باشیم. قانون های انتخابات اهمیت بسیار زیادی در تعیین هندسه و نیز کیفیت نظام های سیاسی دارند. قوانین انتخاباتی بر اساس مبانی اندیشه ای نظام های سیاسی طراحی می شوند.

۴-۱- قانون انتخابات مجلس شورای ملی

انتخابات به عنوان پدیده ای مدرن، ارمغان عظیم پیروزی انقلاب مشروطه در ایران است. نخستین انتخابات ایران در تاریخ ۲۵ شهریور ۱۲۸۵ بر اساس نظامنامه ای موسوم به نظامنامه ی انتخابات اصنافی به منظور تعیین نمایندگان اولین دوره ی مجلس شورای ملی برگزار گردید. پس از آن به دلیل برخی کاستی ها، نظامنامه انتخابات دودرجه در سال ۱۲۸۸ جایگزین آن شد. انتخابات مجلس دوم با نظامنامه انتخابات دودرجه برگزار شد و سپس همین مجلس، اولین قانون انتخابات را که به قانون انتخابات عمومی یکدرجه شهرت یافت در سال ۱۲۹۰ به تصویب رساند. این قانون تا زمان انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ به اعتبار خود باقی بود و در این مدت صرفاً برخی مواد آن در ۱۲ شهریور و ۵ و ۱۲ مهر ۱۳۰۴ و ۲۸ خرداد و ۲۲ تیر ۱۳۰۶ و ۱۰ مهر ۱۳۱۳ و ۶ بهمن ۱۳۴۱ اصلاح شد. قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) در ۸ فصل مشتمل بر ۵۳ ماده تدوین شده است. فصل های این قانون به ترتیب کلیات، شرایط انتخاب کنندگان، شرایط انتخاب شوندهگان، نحوه تشکیل انجمن نظارت، کیفیت دادن تعرفه و اخذ رأی، کیفیت شمارش آرا و تعیین انتخاب شدگان، نحوه رسیدگی به شکایات و در نهایت مواد متفرقه را شامل می شود. فصل سوم این قانون در چهارچوب ماده های ۱۲ و ۱۳ به شرایط کاندیداتوری و محرومیت از حق انتخاب شدن پرداخته است.

۴-۲- قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی

در پی پیروزی انقلاب اسلامی و تدوین قانون اساسی جدید، نظریه مردمسالاری دینی بر نظام سیاسی کشور حاکم شد. بر این اساس، در قوانین انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران تلاش شده است تا منتخبان همزمان از صلاحیت های دینی و رأی مردمی برخوردار باشند.

این قانون پس از تدوین نخستین نسخه آن در ۱۳۵۸/۱۱/۱۷ تاکنون، بارها مورد اصلاح و تکمیل قرار گرفته است که مهم ترین آنها در ۱۳۶۲/۱۲/۹، ۱۳۷۸/۹/۷ و ۱۴۰۲/۵/۱ بوده است. مقاله پیش رو بر اساس آخرین نسخه اصلاحی در ۱۴۰۲/۵/۱ نگاشته شده است.

قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲) در ۱۱ فصل مشتمل بر ۱۱۵ ماده تدوین شده است. فصل های این قانون به ترتیب کلیات، کیفیت انتخابات، شرایط انتخاب کنندگان و انتخاب شوندهگان، هیئت اجرایی، اعلام داوطلبی و رسیدگی به صلاحیت داوطلبان، تبلیغات، جرائم و تخلفات، شکایات و نحوه رسیدگی، مجازات، تمهید مقدمات و تشکیل و افتتاح مجلس و در پایان سایر مقررات را شامل می شود. فصل سوم این قانون در چهارچوب ماده های ۳۱، ۳۲ و ۳۳ به شرایط کاندیداتوری و محرومیت از حق انتخاب شدن پرداخته است.

۵ - شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) و قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲)

شرایط کاندیداتوری برای انتخابات مجلس نخستین بار در نظامنامه انتخابات اصنافی مجلس شورای ملی مصوب سال ۱۲۸۵ مطرح شد. این نظامنامه شامل دو فصل و ۳۳ ماده به منظور تعیین نمایندگان اولین دوره‌ی مجلس شورای ملی تدوین شد و شامل قواعد برگزاری انتخابات، تقسیم تعداد نمایندگان میان ایالات کشور، شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان در ایران بود. بر اساس ماده‌ی دوم نظامنامه انتخابات اصنافی، انتخابات طبقاتی بود و تنها شاهزادگان قاجار، علما و طلاب (روحانیون)، تجار، ملاکین و فلاحین و اصناف از حق انتخاب شدن برخوردار بوده‌اند.

شرایط کاندیداتوری در ماده چهارم این قانون بیان شده‌است و در ماده پنجم این نظامنامه مصادیق محرومان از حق انتخاب شدن مشخص شده‌است. در مجموع، با وجود تعیین شرایطی هم برای انتخاب‌کنندگان و هم برای انتخاب‌شوندگان در این نظامنامه، این محدودیت‌ها سیاسی نبود و نظام سیاسی سعی نمی‌کرد از طریق نظام انتخاباتی، خود را بازتولید نماید. عمده قریب به اتفاق شرایط انتخاب‌شوندگان، ملاک‌هایی عینی بود و معیارهایی که باعث تثبیت نظام سیاسی قاجار باشد در آن وجود نداشت. تنها معیارهای طبقاتی، سنی، معروفیت محلی، معیارهای اقتصادی، فساد عقیده و نظامی بود که شرایطی را برای انتخاب‌شوندگان وضع می‌کرد. با وجود این، حاکمیت شرع نیز در بخش‌های مختلف نظامنامه متبلور بود.

نظامنامه انتخابات دودرجه، دومین نظامنامه انتخابات مجلس شورای ملی پیش از تصویب قانون انتخابات مجلس شورای ملی بود و در دوره فترت بین مجلس اول و دوم در سال ۱۲۸۸ به تصویب رسید و انتخابات مجلس دوم بر اساس این قانون صورت گرفت. طبق این نظامنامه انتخابات از حالت صنفی و طبقاتی خارج شد و حق رأی به مردان ایرانی بالای ۲۰ سال دارای برخی شرایط مالی یا تحصیلی تعلق گرفت. بر اساس این نظامنامه، انتخابات در سرتاسر کشور به طرز دودرجه انجام می‌گرفت.

ماده ۷ این نظامنامه شرایط انتخاب‌شوندگان را تعیین نموده‌است. لغو طبقاتی بودن انتخاب‌شوندگان و دودرجه‌ای شدن انتخابات از مهم‌ترین تغییرات این نظامنامه نسبت به قبل بود. از لحاظ شرایط انتخاب‌شوندگان (ماده ۷) و محرومان از حق انتخاب شدن (ماده ۸) نسبت به نظامنامه قبلی تفاوت قابل توجهی وجود نداشت.

نظامنامه دودرجه در شرایط بحرانی دوره استبداد صغیر نوشته شده بود و از همین رو با اشکالات بسیاری مواجه بود.^{۱۲} از این رو، مجلس دوم پیش از پایان دوره‌ی دوم قانونگذاری، نظامنامه‌ی انتخابات دودرجه را نسخ و به جای آن «قانون انتخابات مجلس شورای ملی» را در ۹ فصل و ۵۳ ماده در تاریخ ۲۹ مهر ۱۲۹۰ خورشیدی تصویب نمود. (کرده‌ده، ۱۳۷۹: ۵۹) به موجب این قانون، برگزاری انتخابات مجلس «در کلیه‌ی مملکت ایران به طور یک‌درجه و مستقیم» شد. (ماده‌ی ۱۳) با وجود برخی اصلاحات و الحاقات جزئی که در قانون انتخابات مجلس شورای ملی

^{۱۲} منصوره اتحادیه، مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه (تهران: نشر تاریخ ایران: ۱۳۷۵)، ۶.

مصوب ۱۲۹۰ صورت گرفت، این قانون تا انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ همچنان معتبر باقی ماند و از این رو این قانون را می‌توان مهم‌ترین قانون انتخابات در دوران مشروطه دانست.

شرایط انتخاب‌شوندگان در قانون انتخابات مجلس شورای ملی نسبت به نظامنامه انتخابات دودرجه تغییر چندانی نداشته و همان شرایط کمابیش و بعضاً با تغییر ادبیات و اختلافات جزئی تکرار شده‌است. تنها با توجه به وقایع رخ داده در دوره یکساله‌ی موسوم به استبداد صغیر (۱۲۸۷ تا ۱۲۸۸ خورشیدی) از سوی مشروطه‌ستیزان، «مقصرین سیاسی که بر ضد اساس حکومت ملی و استقلال مملکت قیام و اقدام کرده‌اند» نیز به فهرست محرومان از حق انتخاب شدن افزوده شدند.

در نتیجه‌ی اصلاحات و الحاقات سال ۱۳۰۴، شماره مواد مربوط به انتخاب‌شوندگان و محرومان از انتخاب شدن به مواد ۱۲ و ۱۳ تغییر یافت، اما مواد قانونی هیچ‌گونه تغییری نداشته‌است. این شرایط در اصلاحات بعدی قانون انتخابات شورای ملی نیز تغییری پیدا نکرد و تنها به موجب قانون مصوب ۲۸ خرداد ۱۳۰۶ و ۲۲ تیر ۱۳۰۶ دوره ششم مجلس شورای ملی، حکام محاکم و مدعی‌العموم‌ها و رؤسای دوائر دولتی در حوزه مأموریت و معاونین وزرا و وزرا در تمام مملکت از انتخاب شدن ممنوع گردیدند.

در آخرین تغییر در قانون مذکور، به موجب همه‌پرسی موسوم به «انقلاب شاه و مردم» یا «انقلاب سفید» در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۴۱ و بر اساس بند پنجم این همه‌پرسی حق انتخاب کردن و انتخاب شدن به زنان نیز اعطا گردید. بنابراین از این تاریخ، زنان نیز از حق کاندیداتوری در انتخابات مجلس شورای ملی برخوردار شدند.^{۱۳}

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نخستین گام برای تدوین قانون انتخابات جدید پارلمان توسط شورای انقلاب صورت گرفت. این شورا در تاریخ ۱۷ بهمن ۱۳۵۸ نخستین لایحه‌ی قانونی انتخابات مجلس شورای اسلامی را به تصویب رسانید. در زمان بحث و بررسی این لایحه‌ی قانونی توجه اعضای شورای انقلاب (و دولت موقت و سایر فعالان سیاسی آن زمان) بیشتر متوجه مسئله‌ی نظام انتخاباتی، البته تنها از این جهت که آیا اکثریت مطلق در انتخاب کاندیداها ملاک باشد یا اکثریت نسبی یا اکثریت مخصوص و این که آیا باید انتخابات دو مرحله‌ای باشد یا یک مرحله‌ای و نحوه‌ی حوزه‌بندی بوده‌است.^{۱۴} از این جهت بحث جدی بر روی شرایط کاندیداتوری وجود نداشت و شرایط جدید، با الهام از شرایط مذکور در قانون انتخابات مشروطه و البته اعمال برخی شرایط عمدتاً سیاسی و عقیدتی با توجه به مقتضیات انقلاب اسلامی تدوین شد.^{۱۵} این لایحه‌ی قانونی در عمل سنگ بنای تمام قوانین انتخاباتی بعدی تاکنون قرار گرفته‌است.

^{۱۳} ناهید عبدالحسین، نقش زنان در توسعه، (تهران: انتشارات روشنفکران: ۱۳۷۲)، ۱۴۵.

^{۱۴} سید محمد هاشمی و مهدی مختاری، «سیر تحول نظام انتخابات پارلمانی در ایران»، نشریه تحقیقات حقوقی، ۱۴، ۱۰۷ (۱۳۹۰)، ۳۱۴-۳۱۳.

^{۱۵} نک: قانون انتخابات مجلس شورای ملی کشور جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸/۱۱/۱۷.

مجلس اول شورای اسلامی بنا بر حق قانونی خود برای قانونگذاری، در نهم اسفند ۱۳۶۲ اولین قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی را به تصویب رساند. شرایط انتخاب‌شوندگان و محرومان از حق انتخاب شدن در قانون مذکور به شرح زیر بیان شده‌است: (قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (majlis.ir)، ۱۳۶۲/۱۲/۹)

این قانون بارها به نحو کلی و جزئی مورد اصلاح و تکمیل قرار گرفت که مهم‌ترین آنها در ۱۳۷۸/۹/۷ و ۱۴۰۲/۵/۱ بوده‌است. آخرین و کامل‌ترین نسخه قانون انتخابات تا زمان نگارش این مقاله، «قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی» با اصلاحات و الحاقات تا ۱۴۰۲/۵/۱ می‌باشد که در این مقاله به عنوان مبنای مقایسه با قانون مشروطه نیز قرار گرفته‌است.

در قانون انتخابات مصوب ۱۴۰۲/۵/۱ شرایط کاندیداتوری و محرومان از حق انتخاب به نحو تفصیلی در ماده ۳۱، ۳۲ و ۳۳ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی با اصلاحات و الحاقات تا ۱۴۰۲/۵/۱ درج شده‌است. ماده ۳۱ این قانون شرایط ایجابی انتخاب‌شوندگان هنگام ثبت نام را در ۱۰ بند بیان نموده‌است. ماده ۳۲ این قانون، محرومان از انتخاب شدن به واسطه مقام و شغل خود و ماده ۳۳، محرومان از انتخاب شدن به نحو مطلق را ذکر نموده‌است. این دو ماده حجم و جزئیات زیادی دارند و دامنه گسترده‌ای را نیز دربرمی‌گیرند.

شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) و قانون انتخابات جمهوری اسلامی (۱۴۰۲) را می‌توان از منظرهای گوناگون دسته‌بندی نمود. دسته‌بندی بر اساس ایجابی یا سلبی بودن، کیفی-ذهنی یا کمی-عینی بودن و نیز دسته‌بندی بر اساس موضوع، مهم‌ترین دسته‌بندی‌های ممکن است که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

۵-۱- از منظر ایجابی یا سلبی بودن

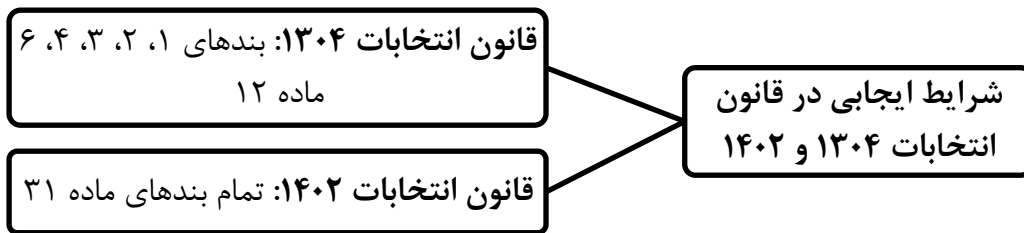
شرایط ایجابی به معنای آن است که این شرایط در هنگام ثبت نام در فرد وجود داشته‌باشد و اگر معلوم شود کسی فاقد هر یک از این شرایط است حق انتخاب شدن نخواهد داشت. به عنوان نمونه اگر حداقل مدرک کارشناسی ارشد برای کاندیداتوری شرط شد، تمام کسانی که حداکثر مدرک تحصیلی‌شان کمتر از این مقدار باشد، امکان کاندیداتوری نخواهند داشت. در مقابل، شرایط سلبی دایره بر این است که فرد در هنگام ثبت نام می‌بایست فاقد این وضعیت باشد. به عنوان نمونه، اگر عضویت در هیئت‌های اجرایی به عنوان عامل محرومیت از انتخابات در آن دوره شرط شد، طبعاً تمامی اعضای هیئت‌های اجرایی از حق انتخاب شدن در آن دوره محروم می‌گردند.

با توجه به اینکه در شرایط سلبی اصل بر عدم است و وجود شرایط سلبی برای محرومیت از انتخابات باید احراز شود، حقوق داوطلبان کمتر در معرض تهدید قرار دارد.^{۱۶} بنابراین بیان شرایط به صورت سلبی بر بیان شرایط ایجابی ارجحیت دارد.

^{۱۶} سجاد قلیچ‌پور، «آسیب‌شناسی حقوقی تشخیص صلاحیت داوطلبان انتخابات مجلس شورای اسلامی»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۸)، ۸۷.

۵-۱-۱- شرایط ایجابی

شرایط ایجابی در دو قانون انتخابات مشروطه (۱۳۰۴) و جمهوری اسلامی (۱۴۰۲) به شرح زیر است:

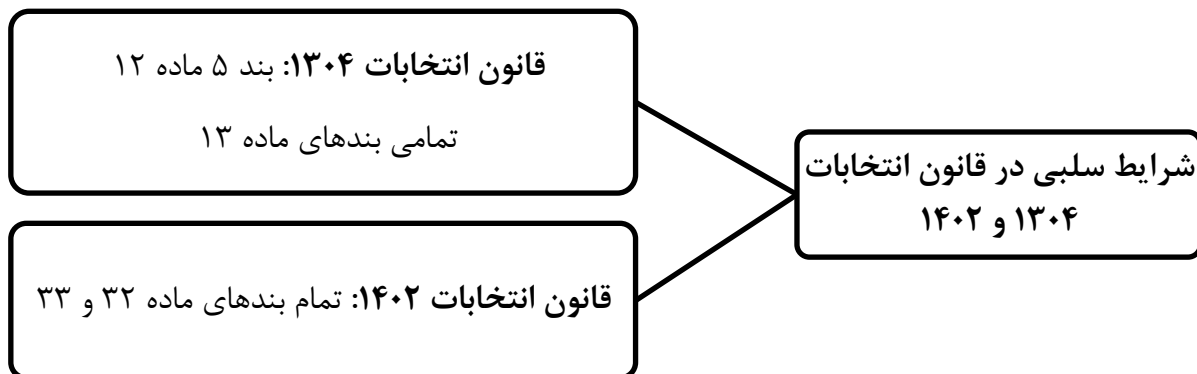

شرایط ایجابی در قانون انتخابات ۱۳۰۴ شامل مسلمان بودن، تابعیت ایران، خط و سواد فارسی دانستن، معروف بودن در محل انتخاب و معروف بودن به امانت و درستکاری است. با عنایت به اینکه عمده این شرایط (۳ بند از ۵ بند)، شرایط کمی-عینی هستند، در تشخیص آنها مشکل کمتری وجود دارد.

در قانون انتخابات ۱۴۰۲ شرایط ایجابی متعددی وجود دارد که عمده آنها نیز کیفی-ذهنی هستند. (۵ بند از ۱۰ بند) در بند ۶ ماده ۳۱ یک شرط ذاتاً سلبی به صورت ایجابی بیان شده است که یک آسیب به شمار می‌رود. در این بند، «نداشتن سوء شهرت در حوزه انتخابیه» شرط شده است. این شرط معادل آن است که اصل بر سوء شهرت است و نداشتن سوء شهرت باید محرز گردد.

۵-۱-۲- شرایط سلبی

شرایط سلبی در دو قانون انتخابات مشروطه (۱۳۰۴) و جمهوری اسلامی (۱۴۰۲) به شرح زیر است:

تعداد شرایط سلبی در قانون ۱۳۰۴ محدود است و نکته مهمی مشاهده نمی‌شود. در قانون ۱۴۰۲ شرایط سلبی متعدد و گسترده‌ای وجود دارد که نکات زیر در این رابطه مطرح است.

ماده ۳۲ کسانی را که به واسطه مقام و شغل خود از داوطلب شدن محرومند مشخص کرده است. طبعاً محرومیت این افراد تا زمانی است که در آن شغل یا مقام مشغول به کار باشند و در صورت کناره‌گیری از آن شغل یا مقام (طبق زمان‌بندی این قانون) مجاز به ثبت نام در انتخابات خواهند بود.

ماده ۳۳ محرومان از حق انتخاب شدن به نحو مطلق را مشخص کرده است. این دسته کسانی هستند که به دلایلی از قبیل انحرافات عقیدتی، اعمال برخی جرایم سنگین، ضدیت با نظام سیاسی و... مطلقاً صلاحیت داوطلبی در انتخابات مجلس را ندارند.

۵-۲- از منظر کیفی-ذهنی یا کمی-عینی بودن

شرایط قانونی از منظر کمی و کیفی بودن به دو دسته شرایط کمی-عینی و کیفی-ذهنی تقسیم می‌شوند. شرایط کمی-عینی شرایطی هستند که به صورت عینی، شفاف و روشن و فرمالیستی بیان شده و به سادگی قابل ارزیابی و شناسایی‌اند و مرجع تصمیم‌گیر نیز در رابطه با آنها قادر به اعمال سلیقه و خارج شدن از مسیر تعیین شده نیست و صرفاً می‌تواند شرایط را در افراد انطباق دهد. به عنوان مثال، حداقل سن ۴۰ سال یک شرط کمی-عینی محسوب می‌شود، زیرا اولاً به طور روشن یک عدد را معین کرده و ثانیاً این عدد به سادگی با استفاده از اطلاعات ثبت شده در سازمان ثبت احوال کشور قابل احراز است.^{۱۷}

شرایط کیفی-ذهنی، به شرایطی گفته می‌شود که ماهیتی کیفی، ذهنی، انتزاعی، مبهم و ذومراتب داشته و در نتیجه احرازشان بسیار سخت و دشوار است. با این حال به واسطه ماهیت نظام جمهوری اسلامی ایران، دست‌کم تاکنون از وجود چنین معیارهایی گریزی نبوده است. قانونگذار برای تشخیص این شرایط، ابزار عینی و نوعی خاصی را نیز معین نکرده است.^{۱۸}

از این منظر، به عقیده برخی حقوقدانان، در نظام انتخاباتی ایران، قانون، صلاحیت یا عدم صلاحیت افراد را مشخص نمی‌کند، بلکه این ارزیابی‌های ارائه شده از قانون است که صلاحیت‌ها را مشخص می‌کند.^{۱۹} وجود این دسته از شرایط، امکان اعمال سلیقه را فراهم کرده است.^{۲۰}

۵-۲-۱- شرایط کیفی-ذهنی

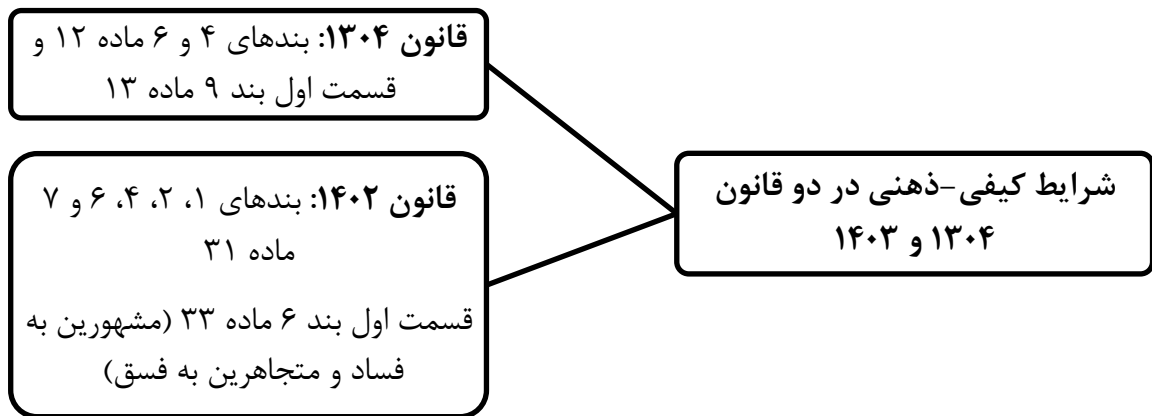
شرایط کیفی-ذهنی در دو قانون انتخابات مشروطه (۱۳۰۴) و جمهوری اسلامی (۱۴۰۲) به شرح زیر است:

^{۱۷} محمدجواد رضایی‌زاده و محسن داوری، «مبانی و اصول تشخیص صلاحیت نمایندگی مجلس شورای اسلامی»، فصلنامه دانش حقوق عمومی، ۵، ۱۴ (۱۳۹۵)، ۱۲۷.

^{۱۸} همان.

^{۱۹} امیرحسین علینقی، نظارت بر انتخابات و تشخیص صلاحیت داوطلبان (تهران: نشر نی، ۱۳۷۸)، ۱۱۴-۱۱۳.

^{۲۰} اسدالله یآوری، «بررسی صلاحیت نامزدهای انتخابات توسط شورای نگهبان: تأملی دیگر»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۰، ۸۰ (۱۳۹۶)، ۲۱۳.

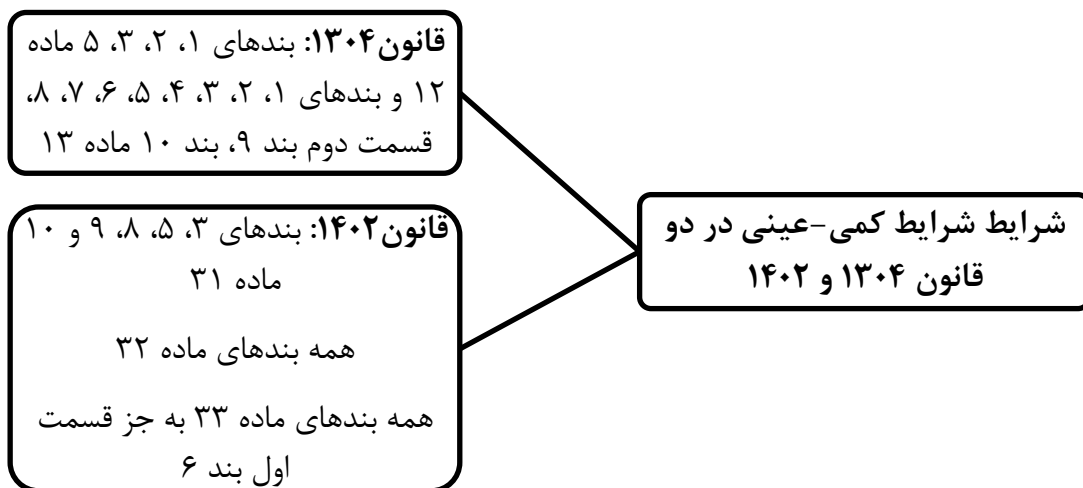
گرچه شرایط کیفی-ذهنی در هر دو قانون وجود دارد، اما این شرایط در قانون انتخابات ۱۴۰۳ هم از لحاظ تعداد و هم از لحاظ شدت کیفی-ذهنی بودن به مراتب بیشتر است. شرایط بندهای ۴ و ۶ ماده ۱۲ در قانون ۱۳۰۴ به دلیل فقدان تعریف شفاف و روشن و یا تعیین معیارهای عینی مشخص در دسته شرایط کیفی-ذهنی قرار دارند. در مورد قسمت اول بند ۹ ماده ۱۳ این قانون نیز با توجه به اینکه مرجع تأیید و یا شرایط عینی متجاهر بودن به فسق مشخص نشده، شرطی کیفی محسوب می‌شود. البته درباره این شرط با توجه به اینکه شرطی سلبی بوده و اصل بر عدم وجود این صفات در افراد است، مانعی جدی برای داوطلبان محسوب نمی‌شود.

در قانون ۱۴۰۲ بندهای ۱، ۲، ۴، ۶ ماده ۳۱ به روشنی فاقد تعریف و مابازای بیرونی شفاف هستند و از این رو در دسته شرایط کیفی-ذهنی قرار می‌گیرند. درباره بند ۷ ماده ۳۱ نیز تعریف شفافی صورت نگرفته است و مشخص نیست منظور از میزان متعارف از سلامت جسمی و روانی برای انجام وظایف نمایندگی چیست. به عنوان نمونه چه میزان از سلامتی بینایی، شنوایی، گویایی، حرکتی و... لازم است. (تأیید صلاحیت افراد... (khabaronline.ir)، (۱۴۰۲/۱۲/۱)

در مورد قسمت اول بند ۶ ماده ۳ نیز، با توجه به اینکه مرجع تأیید و یا شرایط عینی مشهورین به فساد و متجاهرین به فسق مشخص نشده، شرطی کیفی محسوب می‌شود. با این حال چون اصل بر عدم است و محرومیت از حق کاندیداتوری منوط به احراز این شرط است، مانعی جدی برای داوطلبان محسوب نمی‌شود.

۵-۲-۲- شرایط کمی-عینی

شرایط کمی-عینی در دو قانون انتخابات مشروطه (۱۳۰۴) و جمهوری اسلامی (۱۴۰۲) به شرح زیر است:

شرایط کمی-عینی در دو قانون ۱۳۰۴ و ۱۴۰۲ از لحاظ موضوعی اشتراکات زیادی دارند و مواردی از قبیل تابعیت، محدودیت سنی، تحصیل و برخی شرایط عینی محرومیت از انتخاب‌پذیری در هر دو قانون وجود دارد. بندهای ۲، ۳ و ۵ ماده ۱۲ و بندهای ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۸ ماده ۱۳ دارای تعریف و مابازی بیرونی شفاف و روشن هستند و از این رو کمی-عینی بودن آنها بدیهی است. علاوه بر این موارد، چند مورد دیگر نیز با اندکی توضیح در این دسته قرار می‌گیرند.

بند اول ماده ۱۲ این قانون شرط مسلمان بودن را تعیین نموده و تأیید آن را نیز موقوف به فرد یا نهاد دیگری نکرده است، بنابراین صرف اقرار فرد به مسلمان بودن کفایت می‌کند و از این جهت شرطی عینی محسوب می‌شود.

در مورد قسمت دوم بند ۹ ماده ۱۳، با توجه به اینکه فساد عقیده دینی و خروج از اسلام، منوط به ثابت شدن و یا به شیاع^{۲۱} رسیدن آن نزد یکی از حکام شرع جامع‌الشرایط شده است، شرطی عینی است. در واقع این شرط، مرجع مشخص و عینی تشخیص آن را مشخص کرده و از این رو دارای مابازای بیرونی معین است.

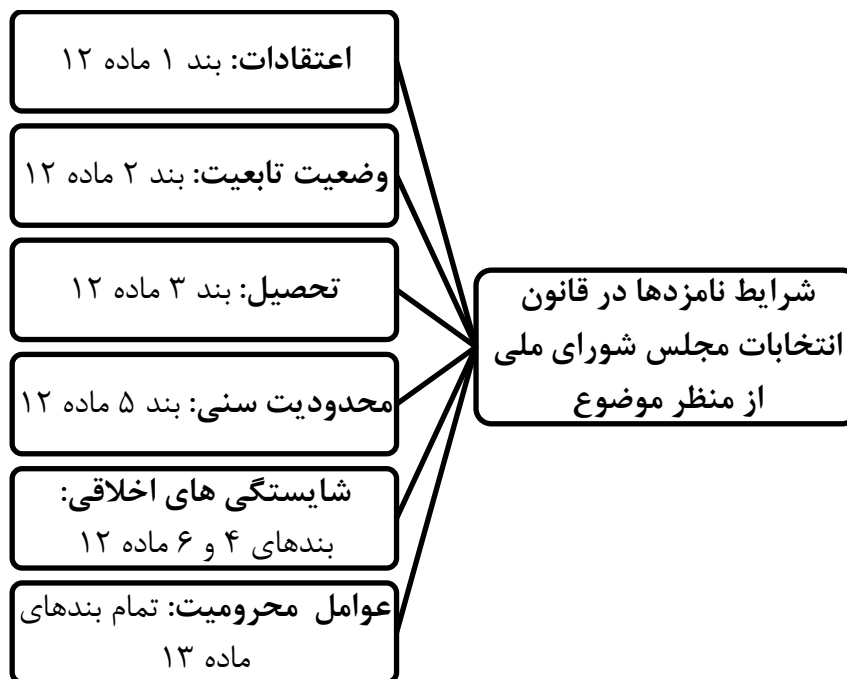
بند ۱۰ ماده ۱۳ نیز با توجه به اینکه محرومیت را منوط به قیام و اقدام نموده، می‌توان آن را شرطی عینی دانست. در واقع این بند، منوط به عمل فرد است، یعنی کسی که برای سرنگونی نظام سیاسی و از بین بردن استقلال کشور دست به سلاح برده باشد. مشروطه‌ستیزانی که حکومت مشروطه را سرنگون نموده و استبداد صغیر را به وجود آوردند از مصادیق روشن این بند محسوب می‌شدند.

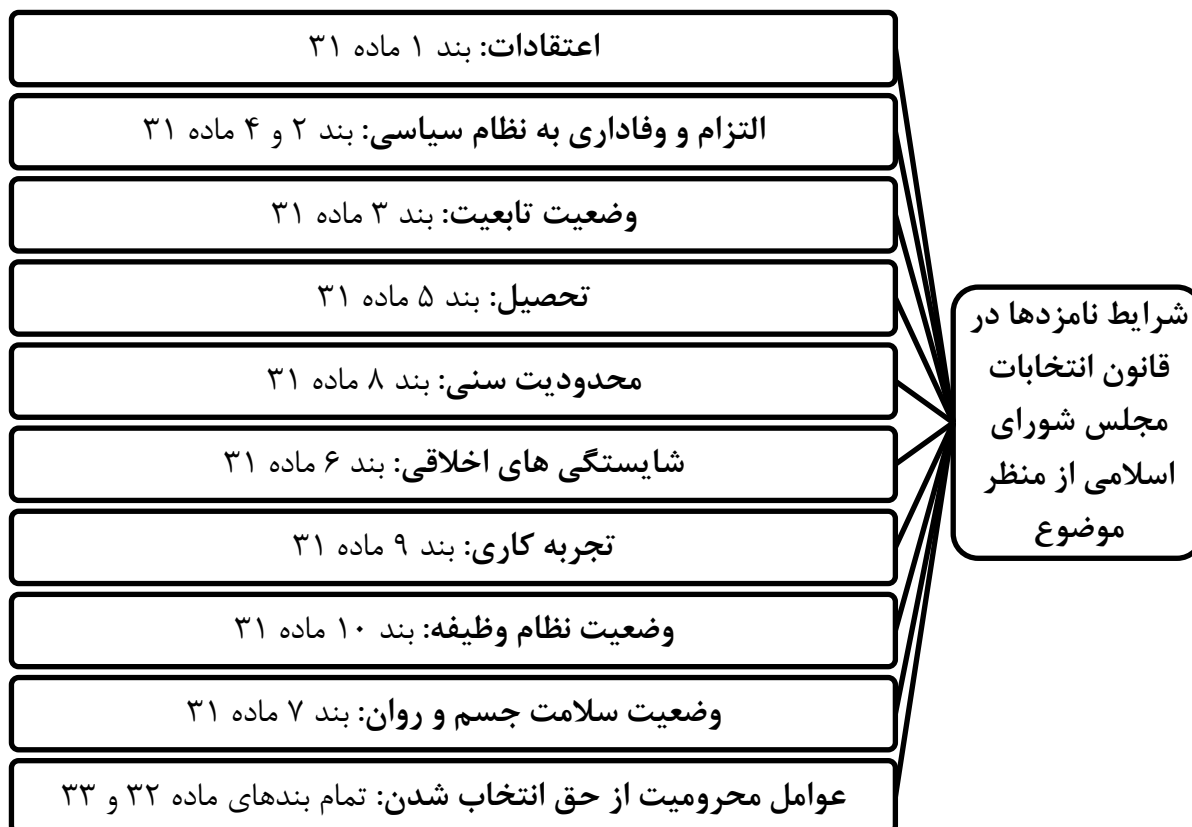
۵-۳- از منظر موضوع

قانون‌های انتخابات ۱۳۰۴ و ۱۴۰۲ به موضوعات متعددی پرداخته‌اند و شروطی را در این موضوعات وضع نموده‌اند. این موضوعات زیربنای نظری دو نظام سیاسی را متبلور می‌سازد و پرداختن به آنها نشانگر اهمیت آنها برای آن نظام سیاسی است. هر دو قانون در تعیین شرایط در ۶ موضوع اعتقادات، تابعیت، تحصیل، محدودیت سنی، شایستگی‌های

^{۲۱} بسیار شنیدن یک خیر از افراد متعدد را شیاع می‌گویند. سید محمود هاشمی‌شاهرودی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم‌السلام جلد ۴، (تهران: مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی، ۱۳۸۲)، ۷۶۹.

اخلاقی و عوامل محرومیت از حق انتخاب شدن اشتراک دارند، با این حال قانون انتخابات ۱۴۰۲ در ۴ موضوع دیگر نیز به قانونگذاری پرداخته است که شامل التزام و وفاداری به نظام سیاسی، تجربه کاری، وضعیت نظام وظیفه و وضعیت سلامت جسم و روان می‌شود.

۵-۳-۱- موارد مشترک در دو قانون ۱۳۰۴ و ۱۴۰۲

شرایط کاندیداتوری در دو قانون ۱۳۰۴ و ۱۴۰۲ در ۶ موضوع اشتراک دارند که در ادامه به آنها پرداخته شده است.

۵-۳-۱-۱- اعتقادات

اعتقادات اسلامی به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های هویتی ایرانیان همواره از ارکان قانونگذاری در ایران بوده است. در قانون انتخابات مجلس مشروطه و جمهوری اسلامی نیز اعتقادات اسلامی یکی از مؤلفه‌های بسیار مهم در تعیین شرایط کاندیداتوری بوده و هست. بند ۱ ماده ۱۲ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و بند ۱ ماده ۳۱ قانون انتخابات ۱۴۰۲ هر دو به شرط اعتقادی برای نامزدها پرداخته است. قانون انتخابات ۱۳۰۴ به صرف مسلمان بودن نامزدها کفایت کرده اما قانون ۱۴۰۲ بر اعتقاد و التزام عملی به اسلامی تأکید دارد و از این رو نه تنها اسلام ظاهری (بیان شهادتین و اقرار بر مسلمان بودن) را ضروری می‌داند که علاوه بر آن معتقد بودن نامزدها به محتوا، مبانی و مناسک اسلام و نیز پایبند بودن کامل به احکام و شریعت اسلام را لازم می‌داند. از این رو، مقصود قانون انتخابات ۱۴۰۲ تحدید نامزدها به افرادی است که در مقام اعتقاد و عمل به اسلام و احکام آن پایبندی کامل داشته باشند.

۵-۳-۱-۲- تابعیت

در قوانین انتخاباتی عمده کشورها تابعیت به عنوان یکی از شرایط انتصاب در پست‌های سیاسی به‌ویژه پست‌های کلیدی است. این شرط به حفظ استقلال سیاسی کشور و جلوگیری از دخالت بیگانگان در سرنوشت کشورها بازمی‌گردد. فردی که تابعیت کشور دیگری را داشته‌باشد، طبیعتاً دارای علقه و رابطه‌ی معنوی با آن کشور نیز می‌باشد و چنین فردی در اتخاذ تصمیمات خود تحت تأثیر این علقه قرار می‌گیرد.^{۲۲} از سوی دیگر، مسئولیت‌های نمایندگی مجلس ایجاب می‌کند که داوطلبان این سمت دارای تعلق خاطر قلبی و قوی نسبت به مسائل مختلف کشور خود باشد و تابعیت کشور بیگانه با این تعلق خاطر سازگار نیست.^{۲۳}

تابعیت در یک تعریف کلی «رابطه‌ای سیاسی و معنوی است که شخص را به دولت معینی مرتبط می‌سازد»^{۲۴}. تابعیت ایران از جمله شرایط اساسی و مهم هم در قانون انتخابات مجلس شورای ملی و هم در مجلس شورای اسلامی است. بند ۲ ماده ۱۲ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و بند ۳ ماده ۳۱ قانون انتخابات ۱۴۰۲ به موضوع تابعیت نامزدها پرداخته‌اند.

تابعیت ایران در ماده ۹۷۶ قانون مدنی ایران مصوب ۲۷ بهمن ۱۳۱۳ تعریف شده و مصادیق تابعیت ایرانی را در ۷ بند به طور دقیق ذکر کرده‌است. این ماده قانونی از سال ۱۳۱۳ تاکنون دست‌نخورده باقی مانده‌است.

با وجود تعریف دقیق مصادیق تابعیت ایرانی، قوانین جمهوری اسلامی نسبت به موضوع احراز پست‌های حساس و از جمله جایگاه نمایندگی مجلس به تابعیت ایران تخصیص‌هایی وارد کرده‌است. بر اساس ماده ۹۸۲ قانون مدنی در صورتی که فرد با طی مراحل قانونی تابعیت ایرانی را اخذ کند (تابعیت اکتسابی) از تصدی برخی از مناصب از جمله عضویت در مجلس شورای اسلامی محروم است. (بند ۴ ماده ۹۸۲) بند ۱۲ ماده ۳۳ قانون انتخابات ۱۴۰۲ نیز تخصیص دیگری برای تابعیت تعیین نموده و «اتباع ایرانی که اقامت دائم کشور دیگری را دارند یا تابعیت کشور دیگری را داشته یا دارند» را نیز از داوطلب شدن نمایندگی مجلس محروم نموده‌است. به نظر می‌رسد نظام جمهوری اسلامی به دلیل حساسیت‌های مکتبی، محدودیت‌های بسیار زیادی برای حوزه تابعیت قائل شده‌است که در سایر کشورها رایج نیست.

۵-۳-۱-۳- تحصیل

برخورداری از حداقل دانش که یکی از ابزارهای اصلی آن تحصیل کافی است از شرط‌های مشترک در قانون انتخابات پیش و پس از انقلاب است. بند ۳ ماده ۱۲ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و بند ۵ ماده ۳۱ قانون انتخابات ۱۴۰۲ هر دو به این موضوع پرداخته‌اند. قانون ۱۳۰۴ برخورداری از توان خواندن و نوشتن فارسی را کافی دانسته و قانون ۱۴۰۲ برخورداری از مدرک کارشناسی ارشد یا معادل آن را شرط کرده‌است. البته این شرط در نخستین سند قانونی

^{۲۲} سید احمد حبیب‌نژاد، نمایندگی مجلس؛ حقوق و وظایف، (تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۵)، ۱۰۶.

^{۲۳} حسن خسروی، حقوق انتخابات دموکراتیک (تهران: مجد، ۱۳۸۷)، ۲۴۴.

^{۲۴} محمد نصیری، حقوق بین‌الملل خصوصی (تهران: آگاه، ۱۳۹۷)، ۳۶.

انتخابات پس از انقلاب (قانون انتخابات مجلس شورای ملی کشور جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸/۱۱/۱۷) نیز سواد خواندن و نوشتن بوده است که به تدریج طی اصلاحات بعدی ابتدا به فوق‌دیپلم (۱۳۷۸/۹/۷) و سپس به کارشناسی‌ارشد (تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۱۳) ارتقا یافت.

۵-۳-۱-۴- محدودیت سنی

محدودیت سنی از جمله شرایط رایج در قوانین انتخاباتی جهان است که در دو قانون پیش و پس از انقلاب نیز لحاظ شده است. بند ۵ ماده ۱۲ قانون انتخابات ۱۳۰۴ محدود به ۳۰ تا ۷۰ سال و بند ۸ ماده ۳۱ قانون انتخابات ۱۴۰۲ محدود به ۳۰ تا ۷۵ سال را تعیین نموده که نشانگر انطباق بسیار زیاد در دو قانون است.

۵-۳-۱-۵- شایستگی‌های اخلاقی

شایستگی‌های اخلاقی از جمله شرایط مورد توجه هم در قانون انتخابات ۱۳۰۴ و هم در قانون انتخابات ۱۴۰۲ است. بندهای ۴ و ۶ ماده ۱۲ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و بند ۶ ماده ۳۱ قانون انتخابات ۱۴۰۲ ناظر بر این موضوع هستند. به نظر می‌رسد قانون انتخابات ۱۳۰۴ به شایستگی‌های اخلاقی توجه بیشتری داشته است. بند ۶ ماده ۱۲ قانون انتخابات ۱۳۰۴ معروف بودن به امانت و درستکاری را شرط کرده در حالی که بند ۶ ماده ۳۱ صرفاً نداشتن سوء شهرت در حوزه انتخابیه را لازم دانسته است.

۵-۳-۱-۶- عوامل محرومیت از حق انتخاب شدن

یکی از موضوعات مهم در هر دو قانون پیش و پس از انقلاب، عوامل محرومیت از حق انتخاب شدن است. محرومیت از حق انتخاب، خود به دو دسته عوامل مطلق و موقت تقسیم می‌شود. عوامل محرومیت مطلق، عواملی هستند که عارض شدن آنها بر فرد منجر به از دست دادن حق انتخاب‌پذیری به نحو مطلق می‌گردد. عوامل محرومیت موقت، مواردی هستند که افراد به دلیل شغل و مقام خود به طور موقت از حق انتخاب شدن محروم می‌شوند.

تمام بندهای ماده ۱۳ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و تمام بندهای ماده ۳۲ و ۳۳ قانون انتخابات ۱۴۰۲ به عوامل محرومیت از حق انتخاب شدن پرداخته است. بندهای ۱، ۲، ۳، ۷، ۸، ۹ و ۱۰ ماده ۱۳ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و تمام بندهای ماده ۳۲ قانون انتخابات ۱۴۰۲ به بیان عوامل محرومیت موقت و بندهای ۴، ۵ و ۶ ماده ۱۳ قانون انتخابات ۱۳۰۴ و تمام بندهای ماده ۳۳ قانون انتخابات ۱۴۰۲ به بیان عوامل محرومیت مطلق پرداخته‌اند. قانون انتخابات ۱۴۰۲ از لحاظ تعداد بندها و گستره‌ی انتخاب‌ناپذیری به مراتب از قانون انتخابات ۱۳۰۴ گسترده‌تر است. این میزان از انتخاب‌ناپذیری در قوانین جهان نامتعارف بوده و ممکن است منجر به حذف برخی شایستگان گردد.

۵-۳-۲- موارد بیشتر در قانون انتخابات جمهوری اسلامی (۱۴۰۲)

قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲) در ۴ موضوع شرایط بیشتری نسبت به قانون مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) دارد که در ادامه به آنها پرداخته شده است.

۵-۳-۱- التزام و وفاداری به نظام سیاسی

شرایط مربوط به التزام و وفاداری به نظام سیاسی از شرایط بسیار جدی و کلیدی در قانون انتخابات ۱۴۰۲ هستند که در بند ۲ و ۴ ماده ۳۱ این قانون بیان شده است. بر این اساس، «التزام عملی به نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران» و «براز وفاداری به قانون اساسی و اصل مترقی ولایت مطلقه فقیه» از شرایط لازم برای نامزدهای انتخابات مجلس است و این شرایط می‌بایست برای مسئولان امر محرز گردد. این شرایط به دلیل ابهام بالا و کلی بودن، موجبات سلیقه‌پذیری را فراهم نموده و از این رو مورد انتقاد بسیاری قرار گرفته است.

۵-۳-۲- تجربه کاری

برخورداری از تجربه کاری از جمله شرایط لازم برای شایسته‌سالاری محسوب می‌شود و در این راستا طبق بند ۹ ماده ۳۱ قانون انتخابات ۱۴۰۲، برخورداری از پنج‌سال سابقه فعالیت اجرایی یا آموزشی یا پژوهشی یا قضایی از شرایط کاندیداتوری مجلس تعیین شده است. با عنایت به فقدان نظام انتخاباتی حزبی در ایران، این شرط حداقلی از توانایی و شایستگی را تضمین می‌کند.

۵-۳-۳- وضعیت نظام وظیفه

بند ۱۰ ماده ۳۱ داشتن کارت یا گواهی پایان خدمت وظیفه یا معافیت دائم قانونی را شرط نموده است. طبیعی است که با توجه به الزام تمامی متولدان مرد ایرانی به شرکت در دوره خدمت وظیفه (جز دارندگان شرایط معافیت)، صرفاً کسانی که خدمت خود را طی نموده باشند و یا بنا به دلیل قانونی دارای معافیت دائم باشند از امکان کاندیداتوری برخوردار باشند.

۵-۳-۴- وضعیت سلامت جسم و روان

برخورداری از سلامت جسمی و روانی متعارف از جمله شرایط رایج برای کاندیداتوری در انتخابات است که در قانون انتخابات ۱۴۰۲ نیز درج شده است. ابهاماتی درباره مصادیق آن وجود دارد که پیشتر به آن اشاره نمودیم.

۶- مقایسه شرایط کاندیداتوری در قانون‌های انتخابات مجلس شورای ملی و مجلس شورای اسلامی

بررسی شرایط انتخاب‌شوندگان از نخستین دوره انتخابات پارلمان در سال ۱۲۸۵ تاکنون نشان از آن دارد که این تحولات بر روی یک خط روند حرکت نموده است. این وضعیت مؤید نظریه نهادگرایی است که تغییرات در نهادها را وابسته به نقطه عزیمت آنها می‌داند.^{۲۵}

²⁵ Ian Greener, "The Potential of Path Dependence in Political Studies", *Politics*, 25, 1(62). Doi: 10.1111/j.1467-9256.2005.00230.x

مقایسه شرایط قانونی انتخاب‌شوندگان در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) و مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲) حاکی از موارد زیر است:

۱- تقریباً تمامی شرایط مندرج در قانون انتخابات مجلس شورای ملی در قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی نیز درج شده‌است. این شرایط گاه عیناً با همان لفظ پیشین و گاه با لفظ دیگر بیان شده‌است. هر دو قانون به شرایط دینی اهمیت داده‌اند، با این تفاوت که قانون مجلس شورای اسلامی تلاش کرده تا اعتقاد و التزام عملی افراد به اسلام را نیز احراز نماید، در حالی که قانون مجلس شورای ملی تنها تدین افراد به دین اسلام (مسلمان بودن) را کافی دانسته و صرفاً متجاهرین به فسق و اشخاصی که فساد عقیده دینی و خروجشان از دین به اثبات قطعی رسیده‌باشد را از این دایره حذف نموده‌است.

۲- در هر دو قانون برخورداری از تابعیت ایران شرط شده‌است با این تفاوت که با توجه به حساسیت‌های ویژه نظام جمهوری اسلامی، در قانون ۱۴۰۲، محدودیت‌هایی برای تابعیت اکتسابی ایران، اقامت دائم کشورهای دیگر و تابعیت مضاعف نیز در نظر گرفته شده‌است.

۳- برخورداری از تحصیلات و سواد کافی از دیگر شرایط مشترک در هر دو قانون است با این تفاوت که با توجه به پیشرفت نظام آموزش و تحصیلات تکمیلی پس از انقلاب، به تدریج شرط حداقل تحصیلات نیز بالا رفته‌است، به گونه‌ای که از شرط «سواد خواندن و نوشتن به حد کافی» در ابتدای انقلاب، به شرط فوق دیپلم و معادل آن در تاریخ ۱۳۷۸/۹/۷ و کارشناسی‌ارشد در تاریخ 1385/10/13 ارتقا یافت.

۴- تفاوت جدی دو قانون در تعیین شرایط متعدد به منظور بازتولید نظام سیاسی مستقر و اعمال همه‌جانبه نظریه ولایت فقیه در قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی است.

۵- از منظر شایستگی‌های اخلاقی، در قانون ۱۳۰۴ به امانت و درستکاری اشاره شده اما در قانون ۱۴۰۲ صرفاً به نداشتن سوء شهرت اکتفا شده‌است.

۶- بازه سنی در دو قانون تقریباً یکسان است و در قانون ۱۴۰۲ سقف سنی از ۷۰ به ۷۵ سال رسیده‌است.

۷- برخورداری از حداقل تجربه کاری از مواردی است که به منظور بالا بردن کیفیت نامزدها در قانون ۱۴۰۲ به شرایط کاندیداتوری افزوده شده‌است.

۸- در رابطه با محرومان از انتخاب شدن، قانون ۱۴۰۲ ضمن پوشش دادن کامل موارد قانون مشروطه، دامنه انتخاب‌ناپذیری اعم از مطلق یا موقت را گسترش داده‌است. به ویژه در خصوص انتخاب‌ناپذیری مطلق امکان کاندیداتوری افراد با هر گونه ابهام در صلاحیت‌های اعتقادی و مکتبی را سلب نموده‌است.

شبهت‌ها و تفاوت‌های شرایط کاندیداتوری در دو قانون انتخابات ۱۳۰۴ و ۱۴۰۲ در جدول‌های زیر به اختصار جمع‌بندی شده‌است:

ردیف	شبهات ها
۱	کیفی-ذهنی بودن برخی شرایط
۲	تعیین شرایط اعتقادی و مذهبی
۳	تعیین شرط تابعیت
۴	تعیین شرایط تحصیلی
۵	تعیین شرط سنی
۶	تعیین محرومان از انتخابات اعم از مطلق و موقت

ردیف	تفاوت ها
	شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲)
	شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴)
۱	اکتفا به مسلمان غیرفاسق بودن (رویگرد مضیق)
۲	فقدان شرایط مربوط به بازتولید نظام سیاسی
۳	محدود بودن دامنه انتخاب‌ناپذیری
۴	در مورد شرایط اعتقادی اصل بر صلاحیت است (لزوم احراز عدم صلاحیت)
۵	اکتفا به جنبه اخلاقی و اجماعیات عقلی دین نظیر امانت و درستکاری
	وجود شرایط متعدد در راستای تضمین بازتولید نظام سیاسی (التزام عملی به نظام، ابراز وفاداری به قانون اساسی و ولایت مطلقه فقیه)
	لزوم احراز اعتقاد و التزام عملی به اسلام (رویگرد موسع)
	گسترده بودن دامنه انتخاب‌ناپذیری
	در مورد شرایط اعتقادی اصل بر عدم صلاحیت است (لزوم احراز صلاحیت)
	توجه به جنبه شرعی و فقهی دین

۶-۱- مزیت های شرایط کاندیداتوری در دو قانون

مزیت‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۳۰۴ نسبت به قانون ۱۴۰۲ شامل عینی‌تر بودن شرایط، گشوده بودن نسبت به اندیشه‌ها و گرایش‌های سیاسی گوناگون و عدم تلاش برای بازتولید نظام سیاسی مستقر، مفید و مختصر و موجز بودن می‌باشد.

مزیت‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۴۰۲ نسبت به قانون ۱۳۰۴ شامل مشخص نمودن دقیق موارد محرومیت از حق انتخاب شدن (اعم از مطلق و موقت)، توجه به معیار دانشی از طریق تعیین مدرک تحصیلی کارشناسی‌ارشد و توجه به برخورداری از حداقل تجربه کاری از طریق تعیین شرط سابقه کاری پنج‌ساله می‌باشد.

مزیت مشترک در این دو قانون، حاکم بودن ارزش‌های اسلامی بر شرایط کاندیداتوری است. البته در قانون ۱۴۰۲ تلاش وافر در جهت اسلامی بودن، به‌ویژه اسلام فقه‌ای شده‌است و اعتقاد و التزام عملی به اسلام نیز باید در نامزدها احراز گردد.

ردیف	مزیت‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴)
۱	عینی‌تر بودن شرایط
۲	گشودگی نسبت به اندیشه‌ها و گرایش‌های سیاسی گوناگون
۳	مفید و مختصر و موجز بودن
۴	حاکم بودن ارزش‌های اسلامی

ردیف	مزیت‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲)
۱	مشخص نمودن دقیق موارد محرومیت از حق انتخاب شدن (اعم از مطلق و موقت)
۲	توجه به معیار دانشی از طریق تعیین مدرک تحصیلی کارشناسی‌ارشد
۳	توجه به برخورداری از حداقل تجربه کاری از طریق تعیین شرط سابقه کاری پنج‌ساله
۴	حاکم بودن ارزش‌ها و احکام اسلامی

۶-۲- کاستی‌های شرایط کاندیداتوری در دو قانون

وجود برخی شرایط کیفی-ذهنی (نظیر معروف بودن در محل انتخاب و معروف بودن به امانت و درستکاری) مهم‌ترین کاستی شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۳۰۴ است. البته این کاستی با شدت بیشتری در قانون ۱۴۰۲ نیز وجود دارد.

وجود پرتعداد شرایط کیفی-ذهنی نظیر اعتقاد و التزام عملی به اسلام، التزام عملی به نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و ابراز وفاداری به قانون اساسی و اصل مترقی ولایت مطلقه فقیه، و تعیین شرایط سختگیرانه برای بازتولید نظام سیاسی مستقر از کاستی‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۴۰۲ است.

ردیف	کاستی‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴)
۱	وجود برخی شرایط کیفی-ذهنی

ردیف	کاستی‌های شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس اسلامی (۱۴۰۲)
۱	وجود پرتعداد شرایط کیفی-ذهنی

۷ - نتیجه گیری

بررسی شرایط پیش‌بینی شده برای کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس پیش و پس از انقلاب اسلامی نشانگر آن است که شرایط کاندیداتوری پس از انقلاب جز در مواردی محدود بر همان خط روند پیشین حرکت کرده‌است. اشتراکات متعدد از قبیل شرایط کیفی-ذهنی که عمدتاً اعتقادی و مذهبی هستند، شرط تابعیت، شرط تحصیل و سواد کافی، شرط سنی و تعیین دایره محرومان از حق انتخاب شدن مؤید این نتیجه‌گیری است. در واقع در قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲) نسبت به قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) جز در مورد شرایط مربوط به وفاداری نظام سیاسی، ایدئولوژی و تأکید بر جایگاه فقه و شریعت، تغییر ماهوی رخ نداده‌است. اگر هم در برخی موارد از قبیل مدرک تحصیلی یا سوابق کاری ارتقایی رخ داده ناشی از گذر حدود یک سده زمان است و در این خط روند در صورت استمرار حکومت مشروطه نیز احتمالاً به شرایط جدید ارتقا می‌یافت.

این مقاله نشان داد شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۳۰۴ از لحاظ عینی‌تر بودن شرایط، گشودگی نسبت به اندیشه‌ها و گرایش‌های سیاسی گوناگون، مفید و مختصر و موجز بودن مزیت داشته‌است. قانون انتخابات ۱۴۰۲ نیز شرایط کاندیداتوری از لحاظ مشخص نمودن دقیق موارد محرومیت از حق انتخاب شدن، توجه به معیار دانشی از طریق تعیین مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و توجه به برخورداری از حداقل تجربه کاری از طریق تعیین شرط سابقه کاری پنج‌ساله مزیت دارد. حاکم بودن ارزش‌های اسلامی، مزیت مشترک در هر دو قانون است با این تفاوت که قانون انتخابات ۱۴۰۲ بر اسلام فقاهتی تأکید ویژه‌ای دارد.

در حوزه کاستی‌ها، شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات ۱۳۰۴ از لحاظ وجود برخی شرایط کیفی-ذهنی دچار کاستی است. البته همین کاستی با شدت و گستره‌ی بالاتر در قانون انتخابات ۱۴۰۲ نیز وجود دارد.

جمع‌بندی پژوهشگران در این مقاله آن است که شرایط کاندیداتوری در قانون انتخابات مجلس شورای ملی (۱۳۰۴) نسبت به عصر و زمان خود، شرایطی مترقی محسوب می‌شد. تفاوت‌های ماهوی دو قانون، عمدتاً در مبانی نظری دو نظام سیاسی ریشه دارد. نظام مشروطه بر نظریه دینی «ذن و نظارت فقها» بنیاد نهاده شده و نظام جمهوری اسلامی بر نظریه «ولایت فقیه» و بازتاب این تفاوت نظری در شرایط کاندیداتوری نیز پررنگ است، به گونه‌ای که قانون انتخابات مشروطه به چهره اخلاقی و عقلانی دین اکتفا کرده‌است اما قانون انتخابات جمهوری اسلامی بر چهره فقهی و شرعی دین نیز تأکید دارد.

رهنمود نویسندگان مقاله آن است که قانونگذاران ضمن تقویت چهره اخلاقی و عقلانی دین در قانون کنونی، شرایط کیفی-ذهنی را نیز تا حد امکان شفاف و عینی نمایند.

- اتحادیه، منصوره. مجلس و انتخابات از مشروطه تا پایان قاجاریه، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۷۵.
- خمینی، سید روح‌الله. ولایت فقیه، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۱.
- خمینی، سید روح‌الله. صحیفه نور (مجموعه ۲۲ جلدی)، چاپ پنجم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹. قابل دسترسی در:

imam-khomeini.ir/fa/page/۲۱۰/?kind=۲۷۹

- حبیب‌نژاد، سید احمد. نمایندگی مجلس؛ حقوق و وظایف، چاپ اول، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۵.
- خسروی، حسن (۱۳۸۷). حقوق انتخابات دموکراتیک، چاپ اول، تهران: مجد، ۱۳۸۷.
- سائلی کرده‌ده، مجید. سیر تحول قوانین انتخاباتی مجلس در ایران، چاپ اول، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۹.
- عبدالحسین، ناهید. نقش زنان در توسعه، تهران: انتشارات روشنفکران، ۱۳۷۲.
- علینقی، امیرحسین. نظارت بر انتخابات و تشخیص صلاحیت داوطلبان، تهران: نشر نی، ۱۳۷۸.
- نصیری، محمد. حقوق بین‌الملل خصوصی، چاپ هفتم، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه، ۱۳۷۹.
- نائینی، شیخ محمدحسن. تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، یا حکومت از نظر اسلام؛ به کوشش سید محمود طالقانی، چاپ هفتم، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۰.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود. فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، جلد ۴، چاپ اول، تهران: مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی، ۱۳۸۲. قابل دسترسی در:

<https://lib.eshia.ir/۷۶۹/۴/۲۳۰۱۷/%D%8A%8D%8B%3D%9A%D%8A%7D%8B>

- اطاعت، جواد. «قوانین و نظام انتخاباتی در دوران مشروطه»، مجله سیاسی-اقتصادی، ۲۳۰-۲۲۷ (۱۳۸۵)، ۲۸۷-۲۷۶.

<https://ensani.ir/fa/article/88555>

- رضائی‌زاده، محمدجواد و محسن داوری. «مبانی و اصول تشخیص صلاحیت نمایندگی مجلس شورای اسلامی». فصلنامه دانش حقوق عمومی، ۵، ۱۴ (۱۳۹۵)، ۱۴۲-۱۱۷.

https://mag.shora-rc.ir/article_96.html

- مولائی، آیت و معنوی؛ مهدی. «مطالعه تطبیقی شرایط داوطلبان مجلس شورای اسلامی ایران و ولسی جرگه افغانستان»، *مطالعات حقوق تطبیقی*، ۱۰، ۲ (۱۳۹۸)، ۷۸۱-۷۶۳.

Doi: 10.22059/jcl.2019.263064.633706

- هاشمی، سید محمد و مهدی مختاری. «سیر تحول نظام انتخابات پارلمانی در ایران»، *نشریه تحقیقات حقوقی*، ۱۴، ۱۰۷ (۱۳۹۰)، ۳۳۳-۳۰۳.

https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56747.html

- یآوری، اسدالله. «بررسی صلاحیت نامزدهای انتخابات توسط شورای نگهبان: تأملی دیگر»، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، ۲۰، ۸۰ (۱۳۹۶)، ۲۳۷-۲۱۳.

Doi: 10.22034/jlr.2018.111274.1050

اسناد و قوانین

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ قابل دسترسی در:

<https://www.shora-gc.ir/0001Dv>

- قانون اصلاح بند (۴) و تبصره (۲) ماده (۲۸) قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۷۸، دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97912>

- قانون انتخابات اصنافی مجلس شورای ملی مصوب ۱۲۸۵/۶/۱۸؛ دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90091>

- قانون انتخابات عمومی یک‌درجه مصوب ۱۲۹۰/۷/۲۹؛ دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90161>

- قانون انتخابات مجلس شورای ملی مصوب ۱۳۰۴/۷/۱۲؛ دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91075>

- قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۴۰۲/۵/۱؛ قابل دسترسی در:

<https://www.shora-gc.ir/۰۰۰۱UQ>

- قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۷۸/۹/۷، قابل دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۳۲۴۱>

- قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۶۲/۱۲/۹؛ دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۰۸۶۰>

- قانون انتخابات مجلس شورای ملی کشور [مجلس شورای اسلامی] جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸/۱۱/۱۷؛ دسترسی در:

<https://qavanin.ir/Law/Attribute/?IDS=۱۶۸۳۵۸۷۷۸۷۲۸۹۱۷۹۳۳۶۷>

- قانون تمدید قانون مصوب ۲۷ بهمن ماه ۱۳۰۵ راجع به اختیارات وزیر فعلی عدلیه به مدت چهار ماه مصوب ۱۳۰۶/۳/۲۸، دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۱۳۲۷>

- قانون محدودیت وزراء و معاونین و رؤسای دوائر دولتی در موقع انتخابات و نمایندگان مجلس در دوره تقنینیه مصوب ۱۳۰۶/۴/۲۲، دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۱۳۲۹>

- لایحه هیئت علمیه نجف اشرف با تأیید آخوند خراسانی: ذی حجه ۱۳۲۷ هـ.ق؛ دسترسی در:

<https://noo.rs/VCoYc>

- متمم قانون اساسی مشروطه مصوب ۱۲۸۵/۱۰/۸؛ دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۱۳۳۴۱۴>

- نظام‌نامه انتخابات دودرجه مصوب ۱۲۸۸/۴/۱۰؛ دسترسی در:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۰۰۹۳>

پایان‌نامه‌ها

- قلیچ‌پور، سجاد. «آسیب‌شناسی حقوقی تشخیص صلاحیت داوطلبان انتخابات مجلس شورای اسلامی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸.

سایت‌ها

- تأیید صلاحیت افراد نابینا و دارای معلولیت برای کاندیداتوری در انتخابات مجلس، خبرآنلاین (khabaronline.ir)، ۱۴۰۲/۱۲/۱؛ دسترسی در:

khabaronline.ir/xkX38

(ب) منابع خارجی

Greener, Ian. "The Potential of Path Dependence in Political Studies". *Politics*, 25, 1(2005), 62-72. Doi: 10.1111/j.1467-9256.2005.00230.x